

Xalq ədəbiyyatı örnəkləri

Qədim türk-oğuz epik ənənəsi ilkin ibtidai çağlardan erkən orta yüzilliklərə qədər poetik düşüncə və bədii təxəyyülün gücüylə türk mənəvi-mədəni sisteminin, atlı həyat tərzindən doğan etnik yaşam biçiminin, bahadırlıq, cəngavərlik ruhunun daşınması və yaşaması işinə xidmət etmişdir. Qədim türk epos mədəniyyəti içərisində önəmli yer tutan oğuznamələrdəki etnik yaşantılar bu tarixi gerçəkliyin danılmaz görüntüsüdür.

Epik ənənəni ozan oğuznaməçiliyindən qəbul edən aşiq dastançılığı ideya-estetik axarlarda bir çox yeniliklər etməklə bərabər, mövcud folklor ənənəsinin təhkiyə prinsiplərini, poetik-üslubi mənalarını, bədii nüfuzetmə imkanlarını, təsvir və ifadə üsullarını, nəsr-nəzm növbələşməsini və s. yaşatmaqda davam etdi. Ozan epik mətni ilə, məsələn, "Kitabi-Dədə Qorqud" boyları ilə aşiq epik mətni ("Aşiq Qərib", "Əsli-Kərəm", "Novruz-Qəndab", "Qurbani", "Koroğlu", "Abbas-Gülgöz" və s.) arasında bu baxımdan tutuşdurma aparılıqda təhkiyə və təsvir

mərhələyə məxsus epik ənənənin özəyində qəhrəmanlıq motivi və bu motivin ifadəsi olan çeşidli qəhrəmanlıq süjətləri durur. Bu baxımdan qədim türk epik ənənəsində sırf bahadırlıq məzmunu daşıyan epik mətnlər "dastan" sayılmışdır: "Koroğlu", "Manas", "Alpamiş", "Maday Qara" əski klassik dastan örnəkləridir. Sonrakı tarixi dövrlərdə epik düşüncədə lirik təmayül də müəyyən yer tutmağa başlayır, bu zaman məhəbbət qəhrəmanlıq hüduqlarında dayanan, bir növ hər iki motivin qovuşğunu əks etdirən dastanlar ("Şahismayıl-Gülzar", "Novruz-Qəndab", "Şahzadə

Aşılıq ənənəsində 3 dastan öz mükəmməllik keyfiyyətinə görə aparıcı mövqədə dayanır. Ustaların qənaətinə görə, "aşılığın padşahı "Abbas-Gülgöz", vəzir "Qurbani", vəkili isə "Xəstə Qasım" dastanıdır". Bu dastanların nizama düşməsində Xəstə Qasımın (XVIII əsr) böyük rolu olduğu barədə də çeşidli aşiq mühitlərində maraqlı mülahizələr gəzib doluşmaqdadır. Sözügedən hər 3 dastanın süjet gedişatında təsəvvüf dünyagörüşü ilə bağlı rəmzi-məcəzi mətləblər də xüsusi yer tutur ki, bu da orta çağ eşq dastanlarının tarixi-fəlsəfi mahiyyətini dərinləndirən əks etdirən bir keyfiyyətdir.

İndiyə qədər Azərbaycan dastanları dəfələrlə nəşr olunmuş, bu yolda xidmətləri olan Vəli Xulufu, Hümmət Əlizadə, Hüseyin İsgəndərov, M.H.Təhmasib və Əhlilan Axundovun fəaliyyətləri unudulmazdır. Əvvəlki dövrlərdə işıq üzünə çıxaran bu fədakar folklorçuları hər zaman qədirşünaslıqla yad etməliyik.

Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin son on ildə bu məsələyə yenidən qayıtması, XXI əsrin ilk rübündə bir çox ustad aşıqların repertuarından klassik dastanların yeni prinsip və metodlarla yazıya alınaraq (audio və videolentlər şəklində) qorunması cəhdi belə bir çoxcildli antologiyanın ortaya çıxmasına imkan açdı. Bu gün artıq Haqqın rəhmətinə qovuşan ustad aşıqlar Mahmud Məmmədov, Ədalət Nəsimov, İsfəndiyar Rüstəmov və Xanmusa Musayevin xeyir-duası və məsləhəti ilə günümüzün dəyərli aşıqları Urfan Əli, Arif Əsgərov, Gəncəli Babayev, Məmməd Bozalqanlı, Nizami Şirinov, Elman Talıstanlı, Altay Məmmədli, Elbrus Hüseyinov, Nəbi Nağıyev, Nazim Bahadıroğlu, Vüqar Şəmkirli, Elməddin Məmmədli, Şəhriyar Qaraxanlı, Şöhrət Kərimov, Babək Şakirli kimi dastançı aşıqlar "Abbas-Gülgöz", "Qurbani", "Xəstə Qasım", "Vaqif", "Şahismayıl-Gülzar", "Alıxan və Pəri xanım", "Hüseyin və Reyhan", "Ordubadlı Kərim", "Tahir-Zöhrə", "Abdulla-Cahan" dastanları yazıya alındı və Azərbaycan televiziyasının "Mədəniyyət" kanalındakı "Saz-söz axşamı" verilişində efirə çıxarıldı.

Oxuculara təqdim olunan "Aşiq dastanları" çoxcildli antologiyası həmin mətnlər əsasında hazırlanmışdır. Bu baxımdan sözügedən materiallar canlı aşiq repertuarından yazıya alınmış orijinal dastan örnəkləridir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu çoxcildli antologiyada yer alan dastanlar indiyə qədər nəşr olunan dastan kitablarındakı mətnlərdən ciddi şəkildə fərqlənərkədir. Bunlar çağdaş aşıqların dastan repertuarının mənzərəsini əks etdirməklə bərabər, süjet, kompozisiya və poetik mətn örnəklərinin çoxluğuna, zənginliyinə və mükəmməlliyinə görə indiyə qədərki nəşrlərdən daha dolğun və əhatəlidir. Çoxsaylı şeir və saz havalarının əks olunduğu bu mətnlər aşiq dilinin canlı danışıq dinamikası və xəlqi koloritinə söykənən epik, poetik və dramaturji səciyyə daşıyır. Təqdimatda canlı ünsiyyət və teatral keyfiyyətlər də olduqca qabarıqdır.

Bu antologiya dastan ifaçılığına maraq göstərən yeni nəsillə aşıqlar, eləcə də folklor araşdırıcıları, aşiqşünas, musiqişünas və dastanşünaslar üçün dəyərli bir mənbə olacaqdır.

Məhərrəm QASIMLI,
Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin
sədri, Əməkdar elm xadimi,
professor

üsulları arasında fərqlənmədən daha çox yaxınlaşma, bir-birinə bənzəmə müşahidə edilməsi təbiidir.

İstər yazılı, istərsə də şifahi ədəbiyyatımızda "dastan" daha çox ədəbi istilahl kimi işlədilmiş və əhvalat, hekayə, rəvayət, macərə, tərifnamə, tərcümeyi-hal, hətta tarix anamları daşımışdır. Nizami Gəncəvi öz məsnəvilərini də "dastan" adlandırmışdır.

Azərbaycan folklorunda "dastan" anlayışı aşiq yaradıcılığının məhsulu olan epik-lirik əsərləri ehtiva edir. Tarixən "Oğuznamə", "Boy", "Səfər" adı ilə ozan yaradıcılığında yer alan bu epik mətnlər ozan-aşiq keçidindən sonra (XVI-XVII əsrlərdən başlayaraq) "aşiq nağılı" və "dastan" adları altına girir. Qəhrəmanların lirik duyulanmaları, iztirab və həyəcanları, kədər və sevinci, həsret və nisgilləri, deyişmə və bağlaşmaları isə aşiq şeirləri ilə verilir.

Yüzlər boyunca türkün həyat tərzinin, duyum və düşüncə biçiminin əsas axarını bahadırlıq, cəngavərlik təşkil etdiyindən etnik-mənəvi sistemin güzgüsü olan folklorlarda, o cümlədən də dastançılıq ənənəsində qəhrəmanlıq motivinin geniş və qabarıq yer alması təbii-tarixi zərurətdən irəli gəlmişdir. Alplıq – bahadırlıq təbliğ-tərənnüm edən nəhəng oğuznamə silsiləsindən (mərkəzdə "Kitabi-Dədə Qorqud" boyları olmaqla!) "Koroğlu" eposuna, qaçaq dastanlarınca öz aparıcı mövqeyini qoruyub saxlayan qəhrəmanlıq motivi qədim türk-oğuz cəmiyyətindəki etnik-irisi daşıyıcı funksiyasını yerinə yetirmişdir. Qədim türk cəmiyyətində dastan tənəkkürü istisnasız olaraq bahadırlıq düşüncəsinin obrazlaşdırılmasına yönəldiyindən həmin

Əbülfəz" və s.) ortaya çıxır.

Azərbaycan xalq dastançılığı özünün çiçəklənmə mərhələsini orta yüzilliklərdə keçirmişdir. Bu mərhələnin şah əsərləri olan "Aşiq Qərib", "Tahir-Zöhrə", "Əsli-Kərəm", "Abbas-Gülgöz", "Şahismayıl-Gülzar" kimi möhtəşəm dastanlar Azərbaycan hüduqlarından çıxaraq ümumən Qafqaz, Anadolu, Orta Asiya ərazilərində də geniş yayılmış, eyni soydan olan türk xalqları ilə yanaşı, erməni, gürcü, osetin, tacik və s. etnosların folklor arealına da yerləşmişdir.

XVIII-XIX yüzilliklərdə dastan yaradıcılığı əvvəlki tempini yavaş-yavaş azaltmış və dastan ifaçılığında diqqət artırılmışdır. Dastanların ayrı-ayrı aşiq mühitlərində dəyişikliklərə məruz qalaraq variantlaşması prosesi də əsasən bu tarixi mərhələdə getmişdir. XIX-XX yüzilliklərdə Aşiq Alı, Şəmkirli Aşiq Hüseyin, Aşiq Ələsgər, Bozalqanlı Aşiq Hüseyin, Molla Cümə, Xaltanlı Tağı və başqa onlarla yaradıcı ustad aşıqlar zəngin poeziya irsi qoyub getsələr də, dastan yaradıcılığında elə bir ciddi keyfiyyət göstəricisi qazana bilməmişlər. Dastanvari söyləmə-rəvayətlər yaradılsa da, onlar dastanlaşma prosesi keçirə bilməmişlər.

Azərbaycan xalq dastanlarının ümumi sayı 100-dən yuxarıdır. Variantlar da nəzərə alınsa, bu say 300-ə yaxın ola bilər. Dastanların ümumi sayından fərqli olaraq onların ayrı-ayrı aşiq mühitlərindəki sayı nisbətən azdır. Məsələn, Təbriz-Qaradağ aşiq mühitində 70-ə yaxın, Urmiya aşiq mühitində 60-dan yuxarı, Borçalı və Gəncəbasar aşiq mühitlərində 50-dən çox, Şirvan aşiq mühitində 30-a qədər dastan müşahidə olunur.